

Рибалко Костянтин Валерійович,
аспірант

кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції
навчально-наукового інституту "Інститут державного управління"
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

e-mail: k.rubalko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1328-2487>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЯМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЧЕРЕЗ ПОБУДОВУ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному питанню публічного управління землями сільськогосподарського призначення, яке б враховувало стратегічне бачення в управлінні земельними ресурсами завдяки розробці стратегії державної земельної політики. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні «контурів» нової концепції стратегії державної земельної політики України на основі функціонального аналізу публічно-управлінського аспекту в земельній сфері, який має місце в цілях, планах, програмах, стратегіях та концепції, та охоплює різні напрями земельної політики. Відмічено, що землі сільськогосподарського призначення складають питому вагу у загальні площі земель країни і зазнають найбільшого негативно впливу повномасштабної війни через виведення їх з обігу у зв'язку з окупацією території, замінування, забруднення. У статті акцентується, що стратегічне управління в публічному управлінні не є новим процесом для розвитку державної політики, що обумовлено відповідним чинним нормативно-правовим регулюванням. На загальнодержавному рівні здійснюється процес державного стратегічного управління. Зроблено висновок, що на сьогодні в умовах триваючого воєнного стану і з точки зору розуміння подальшої перспективи післявоєнного відновлення відсутнє певне стратегічне бачення єдиної державної земельної політики, яке б дозволило сформувати системний об'єктивний погляд на реальний сучасний стан земельних ресурсів в Україні; окреслило перелік існуючих проблем; визначило мету та засади державної земельної політики; її стратегічні цілі; етапи реалізації; обов'язково врахувало такі складові як моніторинг та очікувані результати. Рекомендовано здійснити розробку стратегії державної земельної політики (з певним переліком складових (розділів), що має стати тим комплексним документом, який би врахував всі ті напрями земельної політики, які розпорознені в текстах значної кількості чинних документів: цілей, планів, програм, стратегій, концепції, і стати прагматичною відповіддю на запити суспільства, спрямовані на знаходження дієвих інструментів задля вирішення проблемних питань у сфері земельних відносин.

Ключові слова: публічне управління, земля, землі сільськогосподарського призначення, стратегія, концепція, державна земельна політика.

Як цитувати: Рибалко К. В. Публічне управління землями сільськогосподарського призначення через побудову стратегії державної земельної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2024. № 2 (65). С. 253–267. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-2-13>

In cites: Rybalko, K.V. (2024). Public administration of agricultural lands through the development of a state land policy strategy. *Pressing Problems of Public Administration*, 2 (65), 253–267. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-2-13> [in Ukrainian].

Постановка проблеми. Формування і подальша реалізація стратегії державної земельної політики є вкрай важливою, зокрема, для земель сільськогосподарського призначення, які складають питому вагу у загальній площі земель країни (наші сільськогосподарські угіддя становлять близько 19% загальноєвропейських, у тому числі рілля – близько 27 %. Показник площі сільськогосподарських угідь у розрахунку на одну особу в Україні є найвищим серед європейських країн і становить 0,9 га, у тому числі 0,7 гектара рілля (середній показник європейських країн – 0,44 і 0,25 гектара відповідно) [19]. При цьому обсяги тимчасово чи достроково виведених з обігу формально підконтрольних Україні аграрних земель становить близько 20 тис км² або 6,5% від сільськогосподарських земель країни. Разом з 18%, які перебувають під окупацією з 2022 року, це близько чверті всіх аграрних земель [9].

Також реальний негативний вплив повномасштабної війни дозволяє зрозуміти аналітика збитків, завданих війною земельними ресурсам України, а також площа замінувань станом на 01 січня 2024 року. Ось кілька вражаючих цифр і фактів про стан справ:

- загальна сума прямих збитків, нанесених війною агропромисловому комплексу та земельним ресурсам, складає \$10,3 млрд, що становить 6,3% у загальній оцінці прямих збитків інфраструктури країни [5];

- загальна сума збитків, завданих земельним, водним ресурсам, морським водам, атмосферному повітрю та об'єктам ПЗФ, на сьогодні становить 2 трлн 186 млрд 720 млн 448,79 тис. грн (зокрема за 2023 рік – 490 млрд 460 млн 811,5 тис. грн, із яких 374 млрд 341 млн 332,6 тис. грн за забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами, іншими нафтопродуктами та засмічення земельних ресурсів унаслідок ракетно-бомбових уражень (лідер серед регіонів – Харківська область, збитки якої 244 млрд 392 млн 767,172 тис. грн) [18];

- за даними Національного органу з питань протимінної діяльності, що були верифіковані в системі управління інформацією з протимінної діяльності (IMSMA), загальна площа територій, які зазнали безпосереднього впливу збройної агресії РФ, становить майже 156 тис. км². Водночас така оцінка не є остаточною, оскільки тривають активні бойові дії. [14]. І при цьому, за оцінками Світового банку, залежно від регіону 5-10% (а це приблизно 13 тис кв. км потенційно забруднених земель) можуть потребувати технічного обстеження. Ще 2-8%, тобто 9 тис. км², потребують безпосереднього очищення від мін та вибухонебезпечних предметів [4]. Такі цифри засвідчують про те, що на часі важливим невідкладним кроком задля подолання наслідків низки вище перелічених негативних явищ в земельній сфері країни є розробка дієвої стратегії державної земельної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запровадженню стратегічного управління і менеджменту у сфері публічного управління та адміністрування варто завдячити Дж. Брайсону, Р. Фріману і В. Роерінгу, які звернулися до стратегічного планування та управління в публічному секторі наприкінці 1980-х років [20]. Подальшому розвитку теорій стратегічного управління і менеджменту у сфері публічного врядування у західних школах посприяли дослідження П. Ната, Р. Бекоффа [23; 24], Д. Тісс [27] та ін. Значний внесок у розвиток стратегічного менеджменту в публічному управлінні зробили також такі зарубіжні науковці: як дослідник формування стратегії в різних формах орга-

нізації, а також стратегічне планування, стратегічне бачення та етапи формування стратегій, від ініціації через розвиток до оновлення Г. Мінцберга [22]; Р. Румельт, який здійснив аналіз стратегій великих організацій та державних установ, зокрема дослідження автора зосереджені на корпоративній стратегії диверсифікації та джерелах сталої переваги індивідуальних бізнес-стратегій [25; 26]; П. Джойс наукові дослідження якого присвячені питанням стратегічного менеджменту в публічному секторі та його розвитку в державних структурах [21].

Варто наголосити, що у вітчизняній науці питанню стратегічного управління в публічній сфері присвячені наукові дослідження таких вчених, як В. Козак, С. Поліщук, Ш. Ібатулін, А. Бойко, О. Гібадулін, М. Латинін, [1; 2; 3; 7; 8]. Сьогодні впровадження стратегічного управління в земельній сфері залишається ключовим напрямом публічного адміністрування. Його реалізація є фундаментальною основою для формування дієвої державної політики у галузі землекористування. Такий підхід сприятиме ефективній роботі як органів державної влади, так і місцевого самоврядування, що займаються регулюванням земельних відносин. Крім того, стратегічне управління забезпечить раціональне використання земельних ресурсів, зміцнить продовольчу безпеку країни та створить екологічно сприятливі умови для всіх учасників земельних правовідносин.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні «контурів» нової концепції стратегії державної земельної політики України на основі функціонального аналізу публічно-управлінського аспекту в земельній сфері, який має місце в цілях, планах, програмах, стратегіях та концепції, та охоплює різні напрями земельної політики. Для досягнення цієї мети автором зроблено огляд стану земельних ресурсів, існуючих проблем в земельній сфері та шляхів їх вирішення, про які йде мова в тому чи іншому з перелічених документів, а також розробку рекомендацій щодо складових стратегії державної земельної політики, що, в свою чергу, дозволить врахувати максимально широке коло існуючих проблем в земельній сфері під час формулювання єдиного стратегічного бачення щодо їх вирішення.

Застосована методологія і методи. Методологічний підхід дослідження базується на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів. Автор спирається на аналіз існуючих теорій стратегічного управління в публічній сфері. Разом з тим, особлива увага приділяється дослідженню публічно-управлінського аспекту в земельній сфері через призму аналізу чинних нормативно-правових актів, якими затверджені (схвалені) відповідні документи загальнодержавного рівня, що окреслюють окремі шляхи вирішення існуючих проблем у земельній сфері країни. Автор застосовує методи системного аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення для дослідження сучасного стану земельних ресурсів, ідентифікації проблем та пошуку шляхів їх вирішення. Логіка дослідження побудована таким чином, щоб забезпечити перехід від загальних теоретичних положень стратегічного управління до їх практичного застосування на прикладі публічного управління земельними ресурсами. Такий підхід дозволяє сформулювати цілісне уявлення про стратегічне управління земельними ресурсами в умовах воєнних та післявоєнних викликів та можливостей.

Водночас, автор критично оцінює обмеження обраної методології, яка не передбачала проведення емпіричних досліджень та залучення експертів у сфері земельних відносин для валідації отриманих результатів. Перспективи подальших досліджень автор вбачає в необхідності розробки науково обґрунтованої Стратегії державної земельної політики з урахуванням кращих світових практик стратегічного управління в публічній сфері та специфіки розвитку земельних відносин в Україні. Важливим напрямом подальших досліджень є також вивчення можливостей імплементації такої Стратегії на регіональному та місцевому рівнях з урахуванням принципів децентралізації та субсидіарності, а також розробка методології оцінки впливу Стратегії на розвиток земельних відносин та соціально-економічний розвиток країни в цілому.

У цілому, застосована у статті логіка викладу дозволяє переходити від загальних теоретичних положень стратегічного управління до практичного впровадження на прикладі публічного управління землями, зокрема, сприятиме формуванню цілісного уявлення про стратегічне управління земельними ресурсами в умовах воєнних та після воєнних викликів та можливостей.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне управління в публічному секторі в Україні або також визначають як стратегічне управління в сфері публічного управління не є новим процесом для розвитку державної політики.

Порядок формування пріоритетів розвитку державної політики та управління на короткотермінову перспективу було зафіксовано в статті 106 Конституції України, надавши право Президентові України звертатися із щорічними та позачерговими посланнями до Верховної Ради України та з посланнями до народу України. Формалізація послань Президента як стратегічного документа відбулася після видання Президентом України Л. Кучмою в березні 1997 року відповідного Указу «Про щорічні послання Президента України до Верховної Ради України». В Указі визначається, що послання – це офіційний документ, який має враховуватися в роботі Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, а Кабінет Міністрів України повинен розробляти конкретні заходи щодо реалізації положень, визначених у посланні. Даний Указ став першим документом, що ініціював стратегічне планування в системі публічного управління [16].

В Указі Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030» [16] наголошено на тому, що Україна приєдналася до глобальних Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року з метою забезпечення сталого розвитку економіки та соціуму, підвищення якості життя громадян та гарантування їхніх конституційних прав. Адаптувавши ці цілі до національної специфіки, держава зобов'язалася охороняти екосистеми, впроваджувати збалансоване природокористування, протидіяти деградації земель та зберігати біологічне різноманіття. Зазначені цілі повинні стати головними орієнтирами при формуванні законодавчої бази, прогнозних та програмних документів, спрямованих на досягнення гармонійного економічного, соціального та екологічного розвитку країни. Серед перерахованих цілей особливу увагу приділено необхідності подолання проблеми деградації земельних ресурсів.

Варто наголосити, що державна політика здійснюється у різних сферах, не виключенням є і сфера земельних відносин.

Земельна політика насамперед визначає розподіл земельних ресурсів, прав їх використання з метою максимальної економічної, екологічної, соціальної ефективності, добробуту суспільства як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі. У багатьох країнах за різні аспекти земельної політики відповідають різні відомства. Однак можна визначити такі загальні риси земельної політики:

- управління земельними ресурсами здійснюється в рамках національної земельної політики, яка повинна бути зрозумілою і послідовною;
- реалізація земельної політики вимагає мультидисциплінарного підходу і дієвої законодавчої бази, в рамках якої здійснюється управління земельними ресурсами;
- вирішальним фактором успіху політики є координація діяльності всіх інституцій, залучених у земельну політику [13].

Разом з тим, важливо зазначити, що регулювання правових, економічних, соціальних процесів, відносин власності між суб'єктами земельних відносин може відбуватись лише за отримання результату від реалізації відповідних програмних заходів державної політики шляхом застосування відповідних механізмів державного регулювання [10]. У цьому сенсі доцільно виокремити поняття «формування державної політики у сфері земельних відносин» та «реалізації державної політики у сфері земельних відносин». Формування державної політики в сфері земельних відносин ми визначаємо як системний, впорядкований процес, що здійснюють вповноважені органи державної влади, щодо розробки та наукового обґрунтування стратегічної мети, напрямів, завдань, механізмів та термінів реалізації заходів щодо забезпечення розвитку та удосконалення земельних відносин в Україні. Реалізація державної політики є похідним процесом від формування, хоча вони є взаємопов'язаними в частині забезпечення механізму зворотного зв'язку під час реалізації програмних заходів, і розуміється нами як програмно-цільова, системна, координована діяльність органів державної влади щодо досягнення мети державної політики земельних відносин шляхом вирішення завдань у відповідних напрямках із застосуванням механізмів державного управління.

Складовими державної політики у сфері земельних відносин є мета, напрями, принципи її формування і реалізації [6]. Для більш детального розуміння публічно-управлінського аспекту у сфері земельних відносин, який би базувався на стратегічному управлінні під час формування та подальшої реалізації державної земельної політики, розглянемо чинні цілі, плани, програми, стратегії та концепцію, дія норм яких закріплена на рівні відповідних нормативно-правових актів і охоплює низку напрямів земельної політики. Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030» [16] наголошує на важливості інтеграції України до глобальних цілей сталого розвитку ООН, спрямованих на забезпечення сталого розвитку економіки та суспільства, покращення добробуту населення і дотримання конституційних прав. Адаптуючи ці цілі до національних реалій, держава взяла на себе обов'язок реалізовувати заходи щодо охорони екосистем, раціонального використання природних ресурсів, запобігання деградації земель і збереження біорізноманіття. Зазначені цілі повинні стати базисом для створення нормативно-правових актів, а також для підготовки стратегічних і програмних документів, спрямованих на гармонізацію економічного,

соціального та екологічного розвитку. Серед запропонованих пріоритетів значну увагу зосереджено на вирішенні проблеми «деградації земель».

Концептуальне бачення земельної політики на загальнодержавному рівні в розумінні цільового використання та охорони земель стало можливим завдяки прийняттю Кабінету Міністрів України розпорядження від 19 січня 2022 р. № 70-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель» (далі – Концепція) [13]. Схвалена Концепція складається з таких розділів як «Визначення проблеми, на розв'язання якої спрямовується Програма», «Аналіз причин виникнення проблеми та обґрунтування необхідності її розв'язання програмним методом», «Мета Програми», «Визначення оптимального варіанта розв'язання проблеми на основі порівняльного аналізу можливих варіантів», «Шляхи і способи розв'язання проблеми, строки виконання Програми», «Очікувані результати виконання Програми, визначення її ефективності» та «Оцінка фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для виконання Програми».

Загальнодержавна цільова програма використання та охорони земель (Програма) розробляється з метою реалізації державної політики у сфері стало-го землекористування. Вона має на меті забезпечити екологічно безпечні умови життєдіяльності та господарювання, захистити землі від деградаційних процесів, відновити родючість ґрунтового покриву та зберегти біорізноманіття, враховуючи ринкову кон'юнктуру та кліматичні зміни. Виконання Програми включає підготовку землепорядної документації, реалізацію проєктів з визначеними джерелами фінансування та системою моніторингу. Програма впроваджується шляхом ухвалення відповідних нормативно-правових актів та запровадження економічних механізмів. На її основі формуються регіональні програми, які враховують місцеву специфіку та ресурсний потенціал. Термін виконання Програми становить десять років і поділений на два етапи. Такий поділ обумовлений пріоритетністю завдань, доступністю матеріальних, фінансових і людських ресурсів, а також рівнем нормативно-правового забезпечення.

Варто наголосити, що в подальшому Міністерство аграрної політики та продовольства України розробило проєкт Загальнодержавної програми використання та охорони земель до 2032 року на основі Концепції, яка так і залишилась в форматі проєкту [6].

Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 [11], містить положення щодо земельних ресурсів. Зокрема, у Стратегічному курсі політики в сфері якості життя, у стратегічній цілі 3 «Забезпечення безпечного довкілля для населення» передбачено розвиток системи протидії деградації та опустелюванню земель, визначення територій з ризиком накопичення нітратів, активізацію діяльності щодо збереження та відновлення торфовищ, водно-болотних угідь, лучних та степових екосистем, впровадження екологічно збалансованої системи землекористування. Разом з тим відповідно до «Проєкту Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека» (2022 р.) [17] було виділено напрями відновлення України, серед яких – напрям «Збалансоване використання природних ресурсів в умовах підвищеного попиту і обмежених пропозицій», який передбачав розробку «Програми заходів з відновлення та реабілітації земель, що постраждали внаслідок військової агресії РФ» у травні 2023 року та набутті чинності в грудні 2023 року (розробники обласні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування,

Мінагрополітики, Держгеокадастр, Міндовкілля), яка і до сьогодні залишається не розробленою.

Окремої уваги заслуговує Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р, [15], яка акцентує увагу на низці земельних питань:

1) у розділі «Аналіз поточного стану розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем» підкреслюється, що російська військова агресія завдала значної шкоди продовольчій безпеці України та світу через обмеження використання сільськогосподарських земель. Території, які зазнали замінування, забруднення небезпечними речовинами або перебувають під окупацією, мають різний ступінь ураження. Для з'ясування реальних масштабів проблеми та її впливу на аграрний сектор необхідно провести комплексне обстеження та моніторинг пошкоджених земель. Цей підрозділ акцентує увагу на руйнівних наслідках російського вторгнення для українського аграрного сектору та глобальної продовольчої безпеки, наголошуючи на потребі всебічної оцінки та моніторингу пошкоджених земель для розуміння дійсних розмірів проблеми.

2) у розділі «Опис проблем, які обумовили прийняття Стратегії» зазначено, що аналіз стану сільського господарства та розвитку сільських територій України виявив основні проблеми галузі. До них належать незавершеність реформування земельних відносин, недостатній контроль за використанням природних ресурсів та агрохімікатів. Додатковим викликом стала потреба відновлення агровиробництва на деокупованих територіях, ускладнена наявністю мін та забрудненням сільгоспугідь. У цьому підрозділі документа увага зосереджена на системних недоліках в українському аграрному секторі, таких як незавершеність реформ та недостатній контроль за використанням ресурсів: він також підкреслює додаткові труднощі, з якими стикається сільське господарство на деокупованих територіях через наслідки бойових дій.

3) у розділі «Стратегічні цілі, завдання та очікувані результати, шляхи і способи розв'язання проблем», сформована «Стратегічна ціль 4. Ефективне використання земель, їх розмінування, проведення земельної реформи; Візія. Приведення до стану, придатного для використання, забруднених земельних ділянок; забезпечення функціонування ринку землі на умовах прозорості та відкритості, сталого та ефективного використання земель; Завдання 1. Проведення земельної реформи Виконання завдання передбачається за такими напрямками: земельна реформа; моніторинг ринку землі; оцінка вартості землі; національний геопортал». Кожний з напрямів певним чином деталізовано і перелічені заходи для реального досягнення результатів за кожним з напрямів:

– напрям «Земельна реформа» передбачає комплекс заходів для успішного завершення земельної реформи: повну реєстрацію сільськогосподарських угідь, впровадження онлайн-моніторингу земель, реалізацію державних програм підтримки та компенсації військових збитків. Пріоритетним завданням є завершення реєстрації агровиробників у Державному аграрному реєстрі для розширення програм післявоєнної підтримки. Законодавче забезпечення децентралізованого планування землекористування спрямоване на запобігання нецільовому використанню земель та мінімізацію екологічних, економічних і соціальних ризиків. Цей підрозділ документа деталізує кроки, необхідні для ефективного проведення земельної реформи. Він підкреслює важливість пов-

ної реєстрації сільгоспугідь і виробників, онлайн-моніторингу, державної підтримки та децентралізованого планування землекористування для забезпечення прозорості та сталого розвитку.

– напрям «Моніторингу ринку земель» передбачає, що впровадження ринку землі супроводжується створенням автоматизованої системи публічного моніторингу земельних відносин. Ця система забезпечить збір та оприлюднення даних про ціни на земельні ділянки, майнові права, орендну плату та договірні відносини. Вся інформація буде загальнодоступною через веб-сайт Держгеокадастру та Єдиний державний портал відкритих даних, що сприятиме прозорості та ефективності земельного ринку. Цей підрозділ розкриває плани щодо створення системи публічного моніторингу земельних відносин. Така система забезпечить прозорість та доступність інформації про стан ринку землі для широкого кола зацікавлених сторін, що сприятиме ефективному функціонуванню ринку.

– напрям «Оцінка вартості землі» вказує, що формування прозорого механізму оподаткування земель вимагає постійного відстеження фактичних цін у земельних операціях. Оприлюднення такої інформації через веб-сайт Держгеокадастру забезпечить можливість провести масову оцінку земель в Україні.

– напрям «Національний геопортал» визначає, що актуальні геопросторові дані, розміщені на національному геопорталі, сприятимуть ефективній організації робіт з розмінування, подолання наслідків бойових дій та відновлення постраждалих територій. Цей підрозділ документу підкреслює важливість створення національного геопорталу з актуальними геопросторовими даними. Як наслідок, це має дозволити більш ефективно координувати зусилля з розмінування, ліквідації наслідків війни та відбудови України.

Варті уваги і певні положення Національної стратегії протиміної діяльності на період до 2033 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 616-р [14], зокрема, представлена аналітика щодо загальної площі територій, які зазнали безпосереднього впливу збройної агресії Російської Федерації в розділі «Аналіз поточного стану справ, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем». Також зазначається, що роботи з очищення територій від вибухонебезпечних предметів суттєво порушують екосистему через пошкодження рослинного покриву та структури ґрунту. Це зумовлює потребу у проведенні детальної оцінки екологічних наслідків такого забруднення для визначення рівня завданої шкоди. Отримані дані стануть підставою для включення екологічних збитків до загальної суми відшкодування з боку держави-агресора та розробки методології відновлення земель для їх подальшого використання.

Земельним питанням приділено увагу в Стратегічному плані роботи Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру на 2023-2025 роки», затвердженого наказом Держгеокадастру від 25.08.2023 р. № 306 «Про затвердження Стратегічного плану Держгеокадастру на 2023-2025 роки» (Стратегічний план) [12], який було розроблено з метою реалізації державної політики у сфері національної інфраструктури геопросторових даних, топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного контролю за використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів, надання адміністративних послуг згідно із законом у відповід-

ній сфері. Стратегічний план передбачає конкретні стратегічні цілі, досягнення яких дозволить:

- учасникам земельних відносин мати доступ до повної та достовірної інформації про земельні ділянки, що забезпечує прозоре управління земельними ресурсами;
- всім зацікавленим особам отримати доступ до актуальних геопросторових даних через спеціалізовані геопортали та офіційний веб-сайт національної інфраструктури геопросторових даних для прийняття ефективних рішень та задоволення суспільних потреб у географічній інформації;
- власникам та користувачам земельних ділянок забезпечити їх раціональне використання, охорону та підтримку родючості.

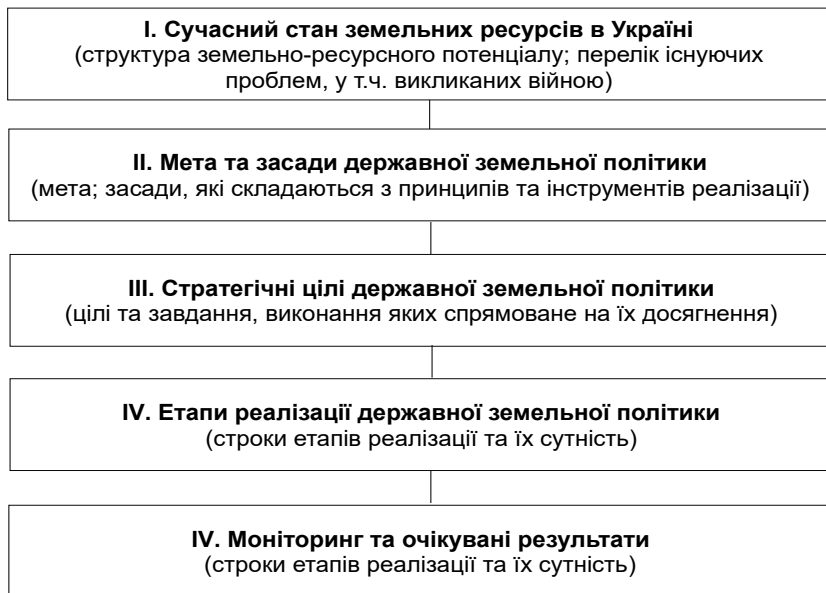

Рисунок 1. – Авторське бачення головних складових Стратегії державної земельної політики

Figure 1. – Author's vision of the main components of the State Land Policy Strategy

*Джерело: складено автором на основі джерел [20–26].

*Source: compiled by the author based on sources [20–26].

Варто відзначити, що на сьогодні в умовах триваючого воєнного стану і з точки зору розуміння подальшої перспективи післявоєнного відновлення відсутнє певне стратегічне бачення єдиної державної земельної політики, яке б дозволило сформувати системний об'єктивний погляд на реальний сучасний стан земельних ресурсів в Україні; окреслило перелік існуючих проблем; визначило мету та засади державної земельної політики; її стратегічні цілі; етапи реалізації; обов'язково врахувало такі складові як моніторинг та очікувані результати.

На мою думку, сьогодні розробка Стратегія державної земельної політики (далі – *Стратегія*) має врахувати в собі такі складові (розділи): «Сучасний стан

земельних ресурсів в Україні», «Мета та засади державної земельної політики», «Стратегічні цілі державної земельної політики», «Етапи реалізації державної земельної політики» та «Моніторинг та очікувані результати». Стратегія покликана стати тим комплексним документом, який би врахував всі ті напрями земельної політики, які розпорошені в текстах значної кількості вище перелічених документів: цілей, планів, програм, стратегій, концепції, і стати прагматичною відповіддю на запити суспільства, спрямовані на знаходження дієвих інструментів задля вирішення проблемних питань у сфері земельних відносин:

- 1) своєчасне забезпечення суб'єктів земельних відносин (власники/користувачі земельних ділянок всіх категорій/всіх форм власності) якісною (актуальною і достовірною) інформацією про земельні ділянки;
- 2) цифровізація (автоматизація) земельних відносин;
- 3) запровадження комплексу заходів з охорони та відтворення родючості ґрунтів;
- 4) організація скоординованої протимінної діяльності (зокрема, задля активізації гуманітарного розмінування земель сільськогосподарського призначення);
- 5) ефективне (результативне) завершення земельної реформи.

Авторське бачення розробки проекту нової Стратегії державної земельної політики, яка має включати такі ключові складові як аналіз сучасного стану земельних ресурсів, визначення мети, засад та стратегічних цілей земельної політики, етапів її реалізації, моніторингу та очікуваних результатів, безпосередньо кореспондується з необхідністю усунення існуючих дисфункцій в системі державного управління земельними ресурсами України. Ці дисфункції проявляються у відсутності цілісного, системного та стратегічного підходу до формування та реалізації державної земельної політики, що призводить до фрагментарності, непослідовності та неефективності управлінських рішень у сфері земельних відносин.

Зокрема, запропонована Стратегія покликана вирішити такі ключові проблеми, як: 1) недостатнє забезпечення суб'єктів земельних відносин якісною та актуальною інформацією про земельні ділянки, що ускладнює прийняття ефективних рішень щодо їх використання та охорони; 2) низький рівень цифровізації та автоматизації земельних відносин, що знижує прозорість та ефективність управління земельними ресурсами; 3) відсутність комплексних заходів з охорони та відтворення родючості ґрунтів, що призводить до деградації земель та зниження їх продуктивності; 4) недостатня координація протимінної діяльності, особливо щодо розмінування земель сільськогосподарського призначення, що обмежує їх повернення до продуктивного використання; 5) незавершеність земельної реформи, що стримує розвиток ринку земель та залучення інвестицій у аграрний сектор.

Подібні проблеми та шляхи їх вирішення через розробку та імплементацію стратегічних документів у сфері земельних відносин можна спостерігати і в інших країнах Східної Європи. Наприклад, в Польщі у 2018 році була прийнята Стратегія сталого розвитку сільських територій, сільського господарства та рибальства на 2030 рік, яка серед іншого передбачає заходи з консолідації земель, розвитку системи моніторингу стану сільськогосподарських земель та підвищення їх родючості. У Чехії діє Стратегія реституції та приватизації земель до 2023 року, спрямована на завершення процесів приватизації державних земель та створення ефективної системи управління земельними ресурсами.

В Угорщині у 2020 році була схвалена Національна ландшафтна стратегія, яка визначає цілі та заходи з охорони та раціонального використання земельних ресурсів, зокрема через розвиток системи просторового планування та зонування земель. Ці приклади свідчать про важливість розробки та реалізації стратегічних документів у сфері земельних відносин для подолання існуючих проблем та забезпечення сталого розвитку землекористування.

Таким чином, запропонована автором Стратегія державної земельної політики, яка базується на комплексному аналізі сучасного стану земельних ресурсів, чіткому визначенні мети, засад, стратегічних цілей та етапів реалізації земельної політики, а також передбачає механізми моніторингу та оцінки досягнутих результатів, може стати дієвим інструментом для подолання існуючих дисфункцій в системі державного управління земельними ресурсами України. Її розробка та імплементація дозволить забезпечити більш ефективне, прозоре та стаłe використання та охорону земельних ресурсів, що є критично важливим в умовах післявоєнного відновлення та розвитку країни. Водночас, ефективність реалізації такої Стратегії значною мірою залежатиме від політичної волі, інституційної спроможності та належного ресурсного забезпечення відповідальних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також від активного залучення всіх зацікавлених сторін, включаючи землевласників, землекористувачів, громадськість та експертне середовище, до процесів її розробки, обговорення та впровадження.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень. На основі проведених досліджень можна зробити такі узагальнені висновки:

1) Проведений аналіз засвідчив, що в умовах триваючого воєнного стану і з точки зору розуміння подальшої перспективи післявоєнного відновлення відсутнє стратегічне бачення єдиної державної земельної політики, яке б дозволило сформулювати системний погляд на сучасний стан земельних ресурсів в Україні, окреслити перелік існуючих проблем, визначити мету, засади та стратегічні цілі земельної політики, етапи її реалізації, а також врахувати такі складові як моніторинг та очікувані результати. Натомість, публічно-управлінський аспект в земельній сфері розпорошений у цілях, планах, програмах, стратегіях та концепції, дія норм яких закріплена на рівні відповідних нормативно-правових актів і охоплює окремі напрями земельної політики. Така ситуація не сприяє ефективному провадженню органами державної влади та органами місцевого самоврядування діяльності у сфері земельних відносин, спрямованої на раціональне використання та охорону землі, забезпечення продовольчої безпеки країни і створення екологічно безпечних умов для господарювання та проживання громадян.

2) Подальший розвиток земельних відносин в країні в умовах воєнного стану, після скасування воєнного стану та закінчення повномасштабної війни неможливий без формування та реалізації дієвої державної політики у сфері земельних відносин, повноваження щодо забезпечення якої та коло суб'єктів такого забезпечення передбачені нормами Земельного кодексу України та низкою інших нормативно-правових актів. Державна політика у сфері земельних відносин має бути регламентована і закріплена в документі стратегічного характеру – Стратегія державної земельної політики.

3) Авторське бачення розробки Стратегії державної земельної політики, яка має включати такі складові як «Сучасний стан земельних ресурсів в Україні», «Мета та засади державної земельної політики», «Стратегічні цілі державної земельної політики», «Етапи реалізації державної земельної політики»

та «Моніторинг і очікувані результати», є спробою запропонувати контури нового комплексного документу, який би врахував всі напрями земельної політики після війни, розпорошені в текстах значної кількості чинних нормативно-правових актів. Разом з тим, така Стратегія покликана стати прагматичною відповіддю на запити суспільства, спрямовані на знаходження дієвих інструментів для вирішення нагальних проблемних питань у сфері земельних відносин, таких як: своєчасне забезпечення суб'єктів якісною інформацією про земельні ділянки, цифровізація земельних відносин, охорона та відтворення родючості ґрунтів, протимінна діяльність та завершення земельної реформи. Однак, запропонована структура Стратегії потребує подальшого наукового обґрунтування та публічного обговорення із залученням широкого кола стейкхолдерів. Очікуваність результатів можлива за умови дотримання певних принципів (зокрема, перспективності, пріоритетності, реалізації, поетапності, комплексності) під час реалізації Стратегії державної земельної політики та зацікавленості в її результативності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності розробки науково обґрунтованої Стратегії державної земельної політики з урахуванням кращих світових практик стратегічного управління в публічній сфері та специфіки розвитку земельних відносин в Україні. Така Стратегія має базуватися на ґрунтовному аналізі сучасного стану земельних ресурсів, ідентифікації ключових проблем та викликів, формулюванні чітких стратегічних цілей, завдань та індикаторів їх досягнення, визначенні етапів реалізації та механізмів моніторингу й оцінки ефективності. Важливим напрямом подальших досліджень є також вивчення можливостей імплементації Стратегії на регіональному та місцевому рівнях з урахуванням принципів децентралізації та субсидіарності. Крім того, актуальним залишається питання розробки методології оцінки впливу Стратегії на розвиток земельних відносин та соціально-економічний розвиток країни в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білик О. В., Поліщук С. П. Стратегічне планування в системі публічного управління. Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, фінансів, обліку, підприємництва та торгівлі, публічного управління в Україні та світі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Білоцерківський НАУ, 30 жовтня 2020. Біла Церква, 2020. С. 15–17.
2. Бойко А. О. Теоретичні основи та принципи державної політики у сфері земельних відносин в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 16. С. 114–122. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2018/24.pdf
3. Гібадуллін О., Латинін М., Косенко А., Фесак С. Аналіз заходів антикризового менеджменту у воєнний період як передумови сталого розвитку промисловості України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2024. № 1(64). С. 125–150. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-08>
4. Гуманітарне розмінування України: що робитиме Міністерство економіки та аграрії у 2024 році, щоб розв'язати цю проблему. URL: <http://surl.li/kyklsm> (дата звернення: 16.10.2024).
5. Дані Проекту «Росія заплатить» (проект KSE Institute (аналітичний центр при Київській школі економіки). URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf<http://surl.li/ahkeod> (дата звернення: 16.10.2024).
6. Загальнодержавна програма використання та охорони земель до 2032 року. URL: <http://surl.li/ctohha> (дата звернення: 16.10.2024).
7. Ібатуллін Ш., Сакаль О., Бокоч В. Передумови формування стратегічної моделі управління земельними ресурсами в Україні. *Економіст*. 2013. № 11. С. 46–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2013_11_13

8. Козак В. І. Стратегічний підхід як необхідна складова системи публічного управління в умовах децентралізації. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 35–36. С. 63–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2016_35-36_9
9. Окуповані та покинуті. Скільки залишилися українських земель? / Економічна правда. Київ, 2024. URL: <https://epravda.com.ua/weeklycharts/2024/09/5/718919/> (дата звернення: 16.10.2024).
10. Орел Ю., Ричка Р. Публічне управління в контексті залучення територіальних громад до розвитку сонячної енергетики: аналіз інноваційних моделей та викликів для України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2023. № 2 (63), С. 44–55. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-03>
11. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. Офіційний вісник України. 2021. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-p#Text> (дата звернення: 16.10.2024).
12. Про затвердження Стратегічного плану Держгеокадастру на 2023–2025 роки : Наказ Держгеокадастру від 25.08.2023 № 306. URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/nakaz-306-vid-25.08.2023.pdf> (дата звернення: 16.10.2024).
13. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2022-p#Text> (дата звернення: 16.10.2024).
14. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 616-р. Офіційний вісник України. 2024. № 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-p#Text> (дата звернення: 16.10.2024).
15. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1163-р. Офіційний вісник України. 2024. № 108. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr241163> (дата звернення: 18.11.2024).
16. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. Офіційний вісник України. 2019. № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 16.10.2024).
17. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Національна рада з відновлення України від наслідків війни, 2022. URL: <http://surl.li/cvuxjx> (дата звернення: 16.10.2024).
18. Публічний звіт Т.в.о. Голови Державної екологічної інспекції України за 2023 рік. URL: <https://dei.gov.ua/post/2834> (дата звернення: 16.10.2024)
19. Управління земельними ресурсами : конспект лекцій / І. С. Глушенкова, Т. В. Анопрієнко, І. В. Кошкарда, О. М. Трегуб. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 85 с.
20. Bryson J., Freeman R., Roering W. Strategic planning in the public sector: Approaches and directions. In: Checkoway B. (Ed.). *Strategic perspectives on planning practice*. Lexington, MA : Lexington Books, 1986. С. 65–85.
21. Joyce P. Strategic Management in the Public Sector. London : Routledge, 2015. URL: <http://surl.li/lfmudq> (дата звернення: 16.10.2024).
22. Mintzberg H. Tracking Strategies: Towards a General Theory of Strategy Formation. Oxford : Oxford University Press, 2008. 422 с.
23. Nutt P. C., Backoff R. W. The strategic management of the public and third sector organizations: A Handbook for Leaders. San Francisco, CA : Jossey-Bass Publishers, 1992. 486 с.
24. Nutt R., Backoff R. A strategic management process for public & third sector organizations. *American Journal of Planning*. 1987. Т. 53. № 1. С. 44–57.
25. Rumelt R. P. Strategy in a structural break. *McKinsey Quarterly*. 2009. № 1. С. 35–42.
26. Rumelt R. P. The Perils of Bad Strategy. *McKinsey Quarterly*. 2011. № 1. С. 30–39.
27. Teece D. J. Strategy, Technology, and Public Policy. Edward Elgar, 1998. 837 с.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2024 р.

Стаття рекомендована до друку 03.12.2024 р.

Rybalko K. V.,

PhD-student of the Department of Law, National Security and European Integration,
Education and Research Institute of Public Administration, V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
e-mail: k.rubalko@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-1328-2487>

PUBLIC ADMINISTRATION OF AGRICULTURAL LANDS THROUGH THE DEVELOPMENT OF A STATE LAND POLICY STRATEGY

Abstract. This article addresses the theoretical aspects of public administration of agricultural lands, with a focus on incorporating strategic vision into land resource management through the development of a state land policy strategy. The aim of the article is to theoretically substantiate the “framework” of a new concept for Ukraine’s state land policy strategy, based on a functional analysis of the public governance aspects within the land sector. This encompasses goals, plans, programs, strategies, and concepts, covering various directions of land policy. It is highlighted that agricultural lands constitute a significant portion of the country’s total land area and have suffered the most severe negative impacts from the full-scale war, including removal from circulation due to occupation, landmines, and contamination. The article emphasises that strategic governance in public administration is not a new process in state policy development, as it is regulated by the existing legal framework, and strategic state governance is already underway at the national level. The article concludes that, in the current context of ongoing martial law and considering the prospects of post-war recovery, there is no comprehensive strategic vision for a unified state land policy. Such a vision is essential to provide a systematic and objective understanding of the current state of Ukraine’s land resources, outline existing problems, set the goals and principles of state land policy, identify its strategic objectives, implementation stages, and include critical components such as monitoring and anticipated outcomes. It is recommended to develop a state land policy strategy, with a detailed structure comprising specific components (sections). This strategy should become a comprehensive document that integrates the various fragmented aspects of land policy currently scattered across numerous existing documents—goals, plans, programs, strategies, and concepts. Furthermore, it should serve as a pragmatic response to societal demands for effective tools to address pressing issues in land relations.

Keywords: public administration, land, agricultural land, strategy, concept, state land policy.

REFERENCES

1. Bilyk, O.V., & Polishchuk, S.P. (2020). Strategic planning in the system of public administration. In *Agricultural education and science: Achievements, role, growth factors. Strategic priorities for the development of economy, finance, accounting, entrepreneurship and trade, public administration in Ukraine and the world. Materials of the international scientific-practical conference* (pp. 15–17). Bila Tserkva: Bila Tserkva NAU. [in Ukrainian]
2. Boyko, A.O. (2018). Theoretical foundations and principles of state policy in the field of land relations in Ukraine. *Investments: Practice and Experience*, 16, 114–122. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2018/24.pdf [in Ukrainian]
3. Hibadullin, O., Latynin, M., Kosenko, A., & Fesak, S. (2024). Analysis of anti-crisis management measures during the war period as prerequisites for the sustainable development of Ukrainian industry. *Current Issues of Public Administration*, 1(64), 125–150. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-1-08> [in Ukrainian]
4. Ministry of Economy and Agrarians. (2024). Humanitarian demining of Ukraine: What will the Ministry of Economy and agrarians do in 2024 to solve this problem. URL: <http://surl.li/kyklsm> [in Ukrainian]
5. KSE Institute. (2024). Data from the “Russia will pay” project. Kyiv School of Economics. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf [in Ukrainian]
6. National Program for Land Use and Protection until 2032. (n.d.). URL: <http://surl.li/ctohha> [in Ukrainian]
7. Ibatullin, Sh., Sakal, O., & Bokoch, V. (2013). Prerequisites for forming a strategic model of land resource management in Ukraine. *The Economist*, 11, 46–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2013_11_13 [in Ukrainian]
8. Kozak, V.I. (2016). Strategic approach as a necessary component of the public administration system under decentralization conditions. *Aspects of Public Administration*, 35–36, 63–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2016_35-36_9 [in Ukrainian]

9. Economic Truth. (2024). Occupied and abandoned: How much Ukrainian land remains? Economic Truth, Kyiv. URL: <https://epravda.com.ua/weeklycharts/2024/09/5/718919/> [in Ukrainian]
10. Orel, Y., & Rychka, R. (2023). Public administration in the context of involving territorial communities in solar energy development: Analysis of innovative models and challenges for Ukraine. *Current Issues of Public Administration*, 2(63), 44–55. <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-03> [in Ukrainian]
11. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). On approval of the National Economic Strategy until 2030 (Resolution No. 179). Official Bulletin of Ukraine, 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-n#Text> [in Ukrainian]
12. State Geocadastre. (2023). On approval of the Strategic Plan of the State Geocadastre for 2023–2025 (Order No. 306). URL: <https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/nakaz-306-vid-25.08.2023.pdf> [in Ukrainian]
13. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). On approval of the Concept of the National Target Program for Land Use and Protection (Order No. 70-r). Official Bulletin of Ukraine, 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2022-p#Text> [in Ukrainian]
14. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). On approval of the National Strategy for Mine Action until 2033 and the operational action plan for 2024–2026 (Order No. 616-r). Official Bulletin of Ukraine, 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-p#Text> [in Ukrainian]
15. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). On approval of the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas in Ukraine until 2030 and the operational action plan for 2025–2027 (Order No. 1163-r). Official Bulletin of Ukraine, 108. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr241163> [in Ukrainian]
16. President of Ukraine. (2019). On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030 (Decree No. 722/2019). Official Bulletin of Ukraine, 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian]
17. National Council for the Recovery of Ukraine. (2022). Project Plan for Ukraine's Recovery: Working Group "Environmental Safety." URL: <http://surl.li/cvuxjx> [in Ukrainian]
18. Acting Head of the State Environmental Inspectorate of Ukraine. (2023). Public report for 2023. URL: <https://dei.gov.ua/post/2834> [in Ukrainian]
19. Hlushenkova, I.S., Anoprienko, T.V., Koshkalda, I.V., & Trehub, O.M. (2018). Land Resource Management: Lecture Notes. Kharkiv: O.M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy. [in Ukrainian]
20. Bryson, J., Freeman, R., & Roering, W. (1986). Strategic planning in the public sector: Approaches and directions. In B. Checkoway (Ed.), *Strategic perspectives on planning practice* (pp. 65–85). Lexington, MA: Lexington Books.
21. Joyce, P. (2015). *Strategic Management in the Public Sector*. London: Routledge. URL: <http://surl.li/lfmudq>
22. Mintzberg, H. (2008). *Tracking Strategies: Towards a General Theory of Strategy Formation*. Oxford: Oxford University Press.
23. Nutt, P.C., & Backoff, R.W. (1992). *The Strategic Management of Public and Third Sector Organizations: A Handbook for Leaders*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
24. Nutt, R., & Backoff, R. (1987). A strategic management process for public & third sector organizations. *American Journal of Planning*, 53(1), 44–57.
25. Rumelt, R.P. (2009). Strategy in a structural break. *McKinsey Quarterly*, 1, 35–42.
26. Rumelt, R.P. (2011). The Perils of Bad Strategy. *McKinsey Quarterly*, 1, 30–39.
27. Teece, D.J. (1998). *Strategy, Technology, and Public Policy*. Edward Elgar.

The article was received by the editors 30.10.2024.

The article is recommended for printing 03.12.2024.